

STUDIA I ARTYKUŁY

Andrzej Chodubski

Wyzwania wobec przemian cywilizacyjnych w państwach basenu Morza Bałtyckiego

1. Wprowadzenie

W rozpoznawaniu współczesnej rzeczywistości międzynarodowej nośne są zjawiska i procesy zachodzące w przestrzeni nadbałtyckiej, określanej mianem Regionu Morza Bałtyckiego¹. Ów podmiot europejskiej przestrzeni kulturowo-cywilizacyjnej tworzy dziesięć państw: Norwegia, Szwecja, Finlandia, Estonia, Łotwa, Litwa, Rosja, Polska, Niemcy i Dania. Mimo funkcjonowania w przestrzeni nadbałtyckiej są one zróżnicowane pod względem tożsamości kulturowo-cywilizacyjnej, co wynika z położenia geopolitycznego każdego z nich, odmiennej polityki prowadzonej w przeszłości i współcześnie, różnic dotyczących warunków przyrodniczych, wartości kulturowych, w tym przywiązania do tradycji, postaw politycznych, zwyczajów, obyczajów ujawniających się w życiu ludności.

Obecnie obserwuje się zachodzące w nich jednocześnie procesy globalizacyjne oraz przywiązanie do zjawisk dywersyfikacji lokalnego życia kulturowego. Wszystkie wymienione państwa orientują się na urzeczywistnianie wartości unifikującej życie kulturowe, co gwarantują przede wszystkim skutki postępu naukowo-technicznego (poziom rozwoju komunikacji, mechanizacja, robotyzacja, komputeryzacja), rozwiązania prawne o zasięgu międzynarodowym, zwłaszcza dotyczące praw człowieka, model edukacji uświadamiający kierunki rozwoju współczesnego świata oraz wyzwania kształtującego się nowego świata ładu kulturowo-cywilizacyjnego. Zauważa się jednak przy tym duże zróżnicowanie aspiracji i dążeń politycznych oraz gospodarczych poszczególnych państw i narodów. Wynika to m.in. z wzorowania się na kulturze mocarstw – obserwuje się w tym

¹ K. Dośpiał-Borysiak, *Role Unii Europejskiej w regionie Morza Bałtyckiego* [w:] *Unia Europejska na rozdrożu. Wybrane problemy*, red. A. Adamczyk, Poznań 2008; D. Rossa-Kilian, *Region Morza Bałtyckiego obszarem rozwoju i współpracy w świetle dokumentów*, Toruń 2009.

względnie przede wszystkim osvajanie wzorów, modeli paradygmatów amerykańskich, w których ważne miejsce zajmują sukces jednostki, osiągany w krótkim czasie, wysoki poziom życia ekonomicznego, odchodzenie od paternalizmu kulturowego, zorientowanie na urzeczywistnianie idei liberalizmu politycznego². Dużą nośność w kształtowaniu się tożsamości kulturowej mają wzory nazywane nadreńskimi bądź niemieckimi. Zwraca się w nich uwagę na odpowiedzialność za dobro ogółu społeczeństwa, orientację na wysokie zorganizowanie i ciągłość w organizacji życia kulturowego, odwoływanie się do tradycji życia społeczno-politycznego³. W świecie wartości państw basenu Morza Bałtyckiego duże znaczenie mają też wartości określane mianem słowiańskich⁴. Dotyczą one działań doraźnych, akcyjnych, funkcjonowania powierzchownego, ujawniania tzw. słomianego zapału; przywiązania do tradycji biesiadnej, wiecowej; uznawania anarchizmu, przejawiającego się m.in. dużym dystansem wobec instytucji życia politycznego.

Współczesny obraz życia kulturowo-cywilizacyjnego państw Morza Bałtyckiego cechuje się ścieraniem się bądź łączeniem się tych wartości, co generuje tzw. rzeczywistość synkretyczną. Charakterystyczne staje się rozmywanie granic między funkcjonowaniem państw a tworzącym się porządkiem globalnym, między prawem państwowym a międzynarodowymi standardami i porozumieniami. Z dużą siłą ujawnia się technizacja życia społecznego, której konsekwencją stają się różnorodne zagrożenia dla ludzkości, związane niekiedy z dehumanizacją życia społecznego oraz degradacją intelektualną. Coraz większe kręgi społeczeństwa nie są w stanie zrozumieć przekazywanych przez media informacji⁵. Ujawnia się zjawisko tzw. wtórnego analfabetyzmu. Ludzie nie są w stanie zrozumieć kierowanych do nich instrukcji, recept, jak też wypełniać formularzy wymaganych w instytucjach życia publicznego. Kształtuje się społeczeństwo obrazkowe; komunikację werbalną zastępują obrazki oddziałujące na ludzkie emocje.

2. Wyzwania wobec przemian cywilizacyjnych

Wśród wyzwań wobec przemian globalnych szczególnego znaczenia nabiera kształtowanie indywidualizmu, partycypatywności społeczeństwa. Anonimowej jednostce („X”) wyznacza się rolę podstawowego podmiotu generującego otaczającą rzeczywistość. Powinna ona:

² A. Chodubski, *Idea liberalizmu w warunkach unifikacji i dywersyfikacji świata* [w:] *Polskie zbliżenia z liberalizmem*, red. T. Godlewski, D.G. Karnowska, Toruń 2006, s. 329–344.

³ *Idem*, *Europejska uniwersalizacja kulturowa a współczesny proces globalizacji świata* [w:] *Tożsamość europejska – wielokulturowość – globalizacja*, red. A. Sepkowski, E. Ponczek, Włocławek 2007, s. 9–27.

⁴ *Idem*, *Dziedzictwo przeszłości słowiańskiej a cywilizacja zachodnia* [w:] *Dialog europejski Zachód–Wschód. Kultura. Polityka. Społeczeństwo*, red. J. Kmiecński, A. Stępień-Kuczynska, Łódź 2007, s. 7–25.

⁵ L.W. Zacher, *Gry o przyszłe światy*, Warszawa 2006, s. 177–184.

- dążyć do zdobywania wysokiego poziomu życia socjalno-bytowego, wpływu na decyzyjność w sferze życia społeczno-politycznego, w tym na zmienność wyborów i opcji ideowo-politycznych; jednostka powinna być zorientowana na technizację życia kulturowego, w tym na tempo innowacyjności,
- dążyć do osiągania maksymalnych zysków w sferze życia ekonomicznego⁶, uznając pieniądź za podstawowy miernik życia kulturowego,
- uznawać normy i zasady funkcjonowania w rzeczywistości kulturowej wyznaczanych przez ramy prawa lokalnego, ogólnopolskiego, międzynarodowego, w tym wyznaczanych przez nowe podmioty życia międzynarodowego, jak np. przez wielkie korporacje gospodarcze,
- wyrażać chęć budowania ładu synkretycznego, wielokulturowego, bazującego na zasadach tolerancji, poszanowania dla różnych kultur czy subkultur, uznając za najważniejszą wartość bezpieczeństwo jednostki i całej ludzkości,
- dążyć do osławiania znaków postępu naukowo-technicznego, uznając, że postęp ten jest siłą generującą całokształt współczesnego nowoczesnego świata. Naukę postrzega się jako podmiot życia kulturowego, służący jego doskonaleniu. Przywiązuje się dużą wagę do wdrażania ustaleń badawczych. Nauki humanistyczne i społeczne sytuuje się na straży przeciwdziałania ujawniającym się różnorodnym znakom patologii życia kulturowo-cywilizacyjnego⁷.

W procesie przemian cywilizacyjnych w Europie obecnie ważną rolę odgrywają procesy integracji europejskiej⁸. W odniesieniu do państw basenu Morza Bałtyckiego istotne są kwestie:

- ujawniających się możliwości i barier w rozwoju współpracy, współdziałania państw w tej przestrzeni,
- urzeczywistniania założeń integracji europejskiej,
- powstawania nowych podmiotów życia międzynarodowego, generujących jednocześnie procesy unifikacji i dywersyfikacji rzeczywistości kulturowej,
- perspektyw międzynarodowego rozwoju regionalnego, łączącego w sobie dziedzictwo przeszłości oraz współczesne wektory przemian cywilizacyjnych; istotne są w tym względzie przemiany aksjologiczne, zwłaszcza dotyczące zacierania się granic między państwami, kulturami, jak też między informacją, dezinformacją, manipulacją, władzą polityczną a władzą gospodarczą, władzą państwową a ponadpaństwową, między „swoimi” a „obcymi”.

⁶ E. Polak, *Globalizacja a zróżnicowanie społeczno-ekonomiczne*, rozdz. 2, Warszawa 2009.

⁷ W.M. Stankiewicz, *Wektory rozwoju współczesnej rzeczywistości międzynarodowej a siła niektórych zagrożeń patologicznych*, Gdańsk 2012.

⁸ K. Łastawski, *Od idei do integracji europejskiej*, Warszawa 2003; *Integracja europejska. Wstęp*, red. K.A. Wojtaszczyk, Warszawa 2006; F. Gołębowski, *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, Warszawa 2008.

W definiowaniu istoty regionalizmu bałtyckiego z punktu widzenia teorii integracyjnej jest dyskusyjne, co wynika z dziedzictwa przeszłości, w tym mitów i stereotypów kształtowanych w długim procesie dziejowym. W tradycyjnym oglądzie podziałów regionalnych wyróżnia się odrębności: śródziemnomorską, nadreńską, atlantycką, skandynawską⁹. W przestrzeni tej sytuowano: Danię, Norwegię, Szwecję, Finlandię i Islandię. Państwa takie jak Estonia, Łotwa i Litwa zwykło się identyfikować w ostatnich stuleciach jako nadbałtycką przestrzeń imperium rosyjskiego, jako tzw. Pribałtikę. W przestrzeni tej wyjątkową pozycję zajmuje obwód kaliningradzki Federacji Rosyjskiej¹⁰. Postrzegany jest jako ważna przestrzeń strategiczna mocarstwowości rosyjskiej. Ujawniają się w niej mocarstwowe cele polityki bałtyckiej państwa rosyjskiego. Polskę sytuuje się jako przestrzeń kulturowo-cywilizacyjną między wzorami słowiańskimi a zachodnioeuropejskimi¹¹. Niemcy, zarówno ze względu na dziedzictwo przeszłości, w tym wzory kulturowe dotyczące życia gospodarczego, rozwiązań prawnych, wzory rozwoju edukacyjnego, jak i współczesny poziom rozwoju gospodarczego, postrzegane są jako podmiot wiodący w budowie rzeczywistości integracji europejskiej¹², ich rozwiązania kulturowo-cywilizacyjne urzeczywistniane są w dość szerokim zakresie w państwach basenu Morza Bałtyckiego.

W sytuacji globalnego postrzegania dalszego rozwoju świata z podziałem na Północ i Południe oraz wyznaczania poszczególnych wyzwań Południu¹³, państwa basenu Morza Bałtyckiego ujawniają dążenia do utrzymania pozycji silnego podmiotu w rzeczywistości międzynarodowej. Wyzwanie to spowodowało utworzenie podmiotu o nazwie Region Morza Bałtyckiego. Wyznacza się mu ważne zadania, mające doprowadzić do transformacji w rozwoju jego państw członkowskich, umocnienia pozycji międzynarodowej, także pod względem bezpieczeństwa. Zauważa się przy tym, że jest to jeden z najbardziej heterogenicznych regionów Unii Europejskiej. Obserwuje się w nim duże zróżnicowanie w zakresie poziomu rozwoju gospodarczego, odmienność etniczną, językową, a także zróżnicowanie

⁹ A. Piśkozub, *Polska w cywilizacji zachodniej*, Gdańsk 1995, rozdz. 1; F. Gołębowski, *Cywilizacja europejska*, Warszawa 2012, rozdz. 3.

¹⁰ *Polska wobec Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej*, red. A. Żukowski, Olsztyn 2004; T. Modzelewski, *Polska – Obwód Kaliningradzki FR Polityczne uwarunkowania współpracy transgranicznej*, Olsztyn 2006; M. Chełminiak, *Obwód Kaliningradzki FR w Europie. Rosyjska enklawa w nowym międzynarodowym ładzie politycznym*, Toruń 2009; W. Kotowicz, *Życie polityczne Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej*, Toruń 2012.

¹¹ A. Chodubski, *Europa Środkowo-Wschodnia wobec integracji i dezintegracji cywilizacyjnej świata* [w:] *Na gruzach imperium. W stronę nowego ładu międzynarodowego i społeczno-politycznego w regionie Europy Środkowej i Wschodniej*, red. A. Stępień-Kuczyńska, M. Słowikowski, Łódź 2012, s. 13–34.

¹² *Rola nowych Niemiec na arenie międzynarodowej*, red. Z. Mazur, Poznań 1996; *Nowa tożsamość Niemiec i Rosji w stosunkach międzynarodowych*, red. S. Bieleń, W.M. Góralski, Warszawa 1999; J. Kosiarski, *Niemieckie koncepcje Unii Europejskiej. Wybrane wątki* [w:] *Unia Europejska: nowy typ wspólnoty międzynarodowej*, red. E. Haliżak, S. Parzymies, Warszawa 2002, s. 176–196.

¹³ J. Naisbitt, *Megatrendy. Dziesięć nowych kierunków zmieniających nasze życie*, Poznań 1997, s. 250–276.

w sferze aspiracji i dążeń społeczno-politycznych. Państwa Regionu Morza Bałtyckiego zajmują 17% powierzchni kontynentu europejskiego.

W ramach tworzenia się ogniw instytucjonalnej współpracy w omawianym regionie można wymienić płaszczyznę działań ekologicznych, którą rozwijają Szwecja, Norwegia, Niemcy, a także wypracowanie Deklaracji Państw Morza Bałtyckiego, powołanie Rady Państw Morza Bałtyckiego, zorganizowanie Konferencji Współpracy Subregionalnej Państw Morza Bałtyckiego, zaprezentowanie dokumentu *Wizje i Strategie Wokół Morza Bałtyckiego 2010*, powstanie Związku Miast Bałtyckich (w jego skład wchodzi 106 miast).

Podkreśla się, że współpraca w tym regionie w dużej mierze zależy od świadomości regionalnej, wynikającej z poczucia obowiązku wobec przestrzeni, którą wspólnie zamieszkują dane społeczności. Budowa Regionu Morza Bałtyckiego zdaniem uczonych oraz wąskiego kręgu polityków pozostaje wciąż w sferze idei, zaś praktyka w sferze deklaratywności. Dotyczy to zwłaszcza zagadnień związanych z ochroną wód Morza Bałtyckiego.

Współpracę polityczną utrudniają także neutralność Szwecji i Finlandii oraz odrębność polityczna Federacji Rosyjskiej, która lansowała przez wieki Bałtyk jako arenę walki o dominację w tym obszarze świata. Obecnie w Regionie Morza Bałtyckiego funkcjonuje kilka różnych systemów bezpieczeństwa oraz kultur bezpieczeństwa, mimo podejmowanych prób redefinicji pojęcia bezpieczeństwa. Dla Polski region ten nie jest priorytetem polityki zagranicznej.

Odwołując się do dziedzictwa przeszłości, zauważa się, że Bałtyk przez stulecia był przestrzenią pokojowej wymiany handlowej i kulturalnej, ale też sceną zaciętych, długotrwałych wojen o hegemonię na tym obszarze, w których uczestniczyły również mocarstwa pozabałtyckie. Wojny te nie przyniosły rozstrzygnięcia (o wpływy na Bałtyku walczyły Dania, Polska, Prusy, Rosja, Szwecja¹⁴). Próby zdobycia hegemonii na tym obszarze zostały wyrażone w formule *dominium Maris Baltici*. W dziejach politycznych ważnym podmiotem funkcjonującym w przestrzeni bałtyckiej byli wikingowie – Normanowie podporządkowujący sobie handel, jak też dokonujący w niej podbojów wojennych. W wiekach XIII–XV duże znaczenie miał Związek Hanzeatycki (zwany Hanżą), od połowy XV do początku XVII w. najsilniejszym państwem nadbałtyckim była Polska; nie dążyła jednak do całkowitego opanowania ekonomicznego i militarnego regionu. W XVII w. hegemonię na Bałtyku zdobyła Szwecja, Polska została zepchnięta na drugi plan. W XIX w. najsilniejszym państwem nadbałtyckim stała się Rosja, a w XX w. – Rzesza Niemiecka. W strategii jej ekspansji terytorialnej ważne miejsce zajmował basen Morza Bałtyckiego; przewidywała ona zdobycie panowania nad Bałtykiem, co ujawniło się wraz z wybuchem II wojny światowej. Po wojnie odstąpiono od programów hegemonistycznych w basenie Morza Bałtyckiego.

¹⁴ L. Gelberg, *Problemy prawne współpracy państw bałtyckich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976, rozdz. II.

Ważnym wyzwaniem stało się pokojowe współistnienie państw, w których funkcjonują różne systemy społeczno-polityczne.

Wskazując na specyfikę rozwoju poszczególnych państw basenu Morza Bałtyckiego w kontekście współczesnych przemian cywilizacyjnych, można zauważyć, że Norwegia zajmuje przestrzeń podobną pod względem wielkości do Polski, tj. ok. 324 tys. km², liczy ok. 4,5 mln mieszkańców. Panuje w niej ustrój monarchii parlamentarnej, głową państwa jest król. W latach dziewięćdziesiątych w Norwegii ujawnił się w spór o przystąpienie do Unii Europejskiej. Ponad połowa Norwegów była wówczas temu przeciwna. Wyrazili oni swój sprzeciw, wysuwając jako argumenty takie niekorzystne czynniki aneksji, jak wzrost konkurencji dla produktów rodzimych, wytrzebienie łowisk, w tym wielorybów, uszczuplenie ubezpieczeń społecznych, ograniczenie tradycji oraz utratę tożsamości narodowej. Norwegia jest państwem zasobnym w ropę naftową i gaz ziemny. Obecnie należy do najbogatszych państw świata. W gospodarce światowej istotną rolę odgrywa jej wysoko rozwinięty przemysł stoczniowy, kontynuujący tradycje norweskiego budownictwa okrętowego. Stocznie norweskie wodują najnowocześniejsze statki różnego przeznaczenia. Istotna część ich produkcji jest przeznaczona na eksport¹⁵.

Szwecja zajmuje przestrzeń ok. 450 tys. km²; liczy niespełna 9 mln ludności, jest monarchią konstytucyjną, z królem jako głową państwa. Po II wojnie światowej była postrzegana jako „państwo dobrobytu i opieki”. W polityce społecznej promowano wówczas hasło „pomagania ludziom, by mogli dawać sobie radę”. W latach dziewięćdziesiątych XX w. nastąpił demontaż państwa opiekuńczego. Obniżano zasiłki dla bezrobotnych oraz chorobowy, ograniczono urlop macierzyński, podniesiono podatki od artykułów konsumpcyjnych; ujawniło się wysokie bezrobocie. W 1995 r. Szwecja stała się członkiem Unii Europejskiej.

Za specyficzną uznaje się mentalność Szwedów. Uważa się, że są bardzo powściągliwi wobec wszystkiego co nowe i nieznanne; uznają, że wszystko co szwedzkie jest „najlepsze na świecie”. Są lojalni wobec państwa i prawa, wobec tradycji narodowych i przyjętych norm współżycia społecznego. Szwedów postrzega się jako ludzi obowiązkowych, solidnych, oddanych pracy. Są miłośnikami porządku w życiu państwowym, społecznym, osobistym. Wysoka świadomość obywatelskości jest zauważalna w krytyce otaczającej ich rzeczywistości kulturowej, której nie akceptują. Funkcjonuje stereotyp Szwedki jako kobiety „wyzwolonej z pęt wszelkich konwenansów”¹⁶. W Szwecji za narodową świętość uznaje się wolność osobistą jednostki.

Finlandia zajmuje przestrzeń 338 tys. km², mieszka w niej 5 mln ludności, jest republiką parlamentarną; urząd głowy państwa sprawuje prezydent, którego wybrano w pierwszych bezpośrednich wyborach. W 1993 r. większość Finów opowiedziało się za przynależnością do Unii Europejskiej. Z uwagi na bezpośrednie

¹⁵ R. Batur, *Norwegia* [w:] *Współczesna Skandynawia*, red. L. Szumna, Warszawa 1974, s. 361–481; E. Denkwicz-Szczepaniak, *Norwegia na drodze dylematów i przemian 1945–1949*, Toruń 1992; E. Olszewski, *Polacy w Norwegii 1940–2010*, Toruń 2012.

¹⁶ R. Batur, *Norwegia*, s. 319–329.

sąsiedztwo z Rosją (granica ok. 1300 km) władze państwa uznały za uzasadnione związanie polityki zagranicznej i wojskowej z Unią. W Finlandii ujawnił się kryzys spowodowany przede wszystkim załamaniem się handlu z byłym Związkiem Radzieckim. U odbiorców fińskiego eksportu – Szwecji, Niemiec, Wielkiej Brytanii – nastąpiły wahania koniunkturalne, wynikające z przemian dokonujących się w ich życiu gospodarczym. Spowodowało to duże bezrobocie w Finlandii. Na początku lat dziewięćdziesiątych co trzeci młody Fin nie miał pracy.

Finlandia jest najbardziej wysuniętym na północ państwem świata, ok. 1/3 jej terytorium leży poza kręgiem polarnym. Na obszarze Laponii znajduje się fiński „biegun zimna”. Jest to państwo wielu kontrastów¹⁷, łączą się w nim relikty przeszłości z nowoczesnością. Można tam spotkać tradycyjne jurty, a obok nich nowoczesną architekturę; z życiem w surowych warunkach sąsiaduje nowoczesność. W budownictwie zwraca się uwagę na cel, jakim mają służyć budowle. Domy mieszkalne są wyposażone w piwnicę i część strychu; a także w pomieszczenia wspólnego użytku, takie jak sauna, pomieszczenie na sanki i narty.

Finowie cechują się ogromną pracowitością i niezwykłą systematycznością; są małomówni (milkliwi) i flegmatyczni, uparci, a nawet zawzięci. Cenią samotność i ciszę, nie manifestują swoich uczuć; mają głęboko wpojona uczciwość.

Estonia zajmuje 45 tys. km², zamieszkuje ją ok. 1,6 mln mieszkańców, od 1991 r. jest republiką parlamentarną, z prezydentem jako głową państwa¹⁸. Przez długi czas borykała się i nadal boryka z problemami związanymi z degradacją środowiska. Na szeroką skalę eksploatuje się tam łupki bitumiczne; obszary po eksploatacji określano jako „księżycowy krajobraz”; ponadto wysoka zawartość w nich ołowiu bardzo zanieczyszcza powietrze.

W celu wyraźnego określenia tożsamości estońskiej władze państwa podjęły działania na rzecz uprzywilejowania ludności estońskiej, ograniczające pozycję kulturową ludności nieestońskiej, która w końcu lat osiemdziesiątych XX w. stanowiła ok. 40% (ok. 30% Rosjanie). Społeczność nieestońska wyraźnie zaznaczała swą obecność w kształtowaniu życia kulturalnego od końca XIX w. Po II wojnie światowej zaczął się na nowo kształtować obraz życia kulturalnego Estonii, co wynikało z przynależności do Związku Radzieckiego. Po pół wieku odchodzenie od tego porządku – po uzyskaniu 21 sierpnia 1991 r. przez Estonię niepodległości – nie było wyzwaniem prostym, zwłaszcza gdy uwzględnia się fakt, że Rosja dążyła do uzyskania autonomii m.in. w miastach Narwa i Sillimae. Złożoną kwestią polityczną i kulturową okazało się w 1992 r. przyjęcie ustawy o cudzoziemcach, zgodnie z którą nie przyznawano praw obywatelskich nie-Estończykom. W 1993 r. parlament zmienił tę ustawę. W latach dziewięćdziesiątych państwo

¹⁷ J. Frankiewicz, *Helsińskie ABC*, Warszawa 1977; E. Later-Chodyłowa, *Polonia w Finlandii* [w:] *Polonia w Europie*, red. B. Szydłowska-Cegłowska, Poznań 1992; *Polacy w Skandynawii*, red. E. Olszewski, Lublin 1997; M. Klinga, *Baltycki świat*, Helsinki 1998.

¹⁸ A. Skrzypek, *Związek Baltycki. Litwa, Łotwa, Estonia i Finlandia w polityce Polski i ZSRR w latach 1919–1925*, Warszawa 1972; P. Łosowski, *Stosunki polsko-estońskie 1918–1939*, Gdańsk 1992; *Polacy w Estonii*, red. E. Walewander, Lublin 1998.

umożliwiło prowadzenie inwestycji zagranicznych. Znaczącą aktywność ujawniła w tym względzie Szwecja. Estończycy zwani Estami w życiu kulturowym ujawniają wiele podobieństw do Finów. Akceptują wiele ich postaw, zachowań i wartości.

Łotwa, usytuowana między Estonią a Litwą, zajmuje obszar 64 tys. km²; zamieszkuje w niej ok. 2,8 mln ludności; jest republiką, w której funkcję głowy państwa pełni prezydent. W czasach nowożytnych na jej obszarze ścierały się interesy Polski, Szwecji, Danii i Rosji. Od 1795 r. pozostawała w ramach imperium rosyjskiego. W 1918 r. uzyskała suwerenność. W 1940 r. stała się republiką wchodzącą w skład Związku Radzieckiego. Od 4 maja 1990 r. jest państwem niepodległym. W latach osiemdziesiątych XX w. zaznaczał się w nim największy udział Rosjan w tzw. przestrzeni nadbałtyckiej. Po odzyskaniu niepodległości państwo ujawniło zdecydowaną orientację na Zachód; od 1991 r. urzeczywistniało reformy gospodarcze, w powiązaniu z prozachodnią opcją w polityce zagranicznej¹⁹. W 1993 r. Łotwa zawarła wraz z Estonią i Litwą porozumienie o wolnym handlu, znosząc cła na towary importowane. Duże zanieczyszczenie kraju, spowodowane m.in. obecnością oddziałów wojska radzieckiego, starano się ograniczyć np. poprzez utworzenie Centrum Ekologicznego w Rydze funkcjonujące we współpracy z Unią Europejską. W nowej rzeczywistości przemian politycznych nastąpił jednak regres w gospodarce, ujawniło się duże bezrobocie oraz inflacja. Podjęto działania na rzecz pozyskania inwestorów zagranicznych, którym m.in. gwarantowano dzierżawę ziemi na 99 lat.

Litwa zajmuje obszar 65 tys. km², liczy prawie 4 mln mieszkańców. Wśród nich Litwinie stanowią ok. 80% ogółu ludności, Rosjanie – 9%, Polacy – 7%, Białorusini – 2%, Ukraińcy – 1%. Złożone są dzieje polityczne tego państwa. W XIII w. istniało jako Wielkie Księstwo Litewskie, w latach 1385–1569 współtworzyło unię personalną z Polską, a w latach 1569–1791 – unię realną. W 1795 r. Litwa została podzielona między Rosję i Prusy. W 1918 r. została w niej proklamowana niepodległość, którą utraciła 3 sierpnia 1940 r., kiedy to weszła w skład Związku Radzieckiego. W dniu 18 maja 1989 r. ogłoszono jej suwerenność²⁰. W 1993 r. stała się pierwszym państwem bałtyckim, w którym nie stacjonowały wojska rosyjskie. Transformacja ustrojowa, w tym przestawienie gospodarki centralnie sterowanej na rynkową, ujawniła obniżenie poziomu życia kulturowego; nastąpiła duża inflacja, a wraz z nią kryzys gospodarczy. W pierwszych latach istnienia Litwy jako niepodległego państwa produkcja przemysłowa spadła o 50%. Zaistniała potrzeba importu ropy naftowej, gazu ziemnego, produktów chemicznych z Rosji oraz państw byłego Związku Radzieckiego. W sytuacji kryzysu władze państwa uzyskały kredyt od Międzynarodowego Funduszu Walutowego. Kryzys gospodarczy

¹⁹ *Leksykon państw świata 94/95. Raport o stanie 192 państw świata*, red. M.B. Michalik, Warszawa 1994, s. 286–288.

²⁰ G. Błaszczyk, *Litwa współczesna*, Warszawa–Poznań 1992; K. Sidorkiewicz, *Między demokracją a buntem. Działalność polityczna i samorządowa Polaka w Republice Litewskiej (1988–2011)*, Elbląg 2011.

uwypuklał sprzeczności interesów politycznych oraz etnicznych, dochodziło do spięć między Litwinami a Polakami²¹.

Wyjątkową pozycję w przestrzeni nadbałtyckiej stanowi obwód kaliningradzki Federacji Rosyjskiej²². Jest to najbardziej wysunięty na zachód punkt Rosji, enklawa, gdzie splatają się procesy globalizacji, regionalizacji oraz lokalizmu. Zajmuje on powierzchnię 15 tys. km², liczy ok. 900 tys. mieszkańców, z czego 80% stanowią Rosjanie, 8% Białorusini, 7% Ukraińcy, 2% Litwini, 0,5% Żydzi, 0,5% Polacy, 0,2% Niemcy. Uważa się, że obwód kaliningradzki jest cywilizacyjną enklawą i miejscem zderzenia się wielu narodowości. Istnieje od 7 kwietnia 1946 r., kiedy Prezydium Rady Najwyższej Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR) wydało dekret o utworzeniu obwodu königsberskiego w ramach ZSRR, 4 lipca 1946 r. nazwę zmieniono na obwód kaliningradzki. Celem jego utworzenia było umocnienie dominacji politycznej Rosji w tej części Europy. Został on odizolowany, „zamknięty i niedostępny dla świata zewnętrznego”. Prawo międzynarodowe nie traktuje enklawy w szczególny sposób, a uznaje ją za część Rosji, która sprawuje nad nią zwierzchnictwo terytorialne. Do lat dziewięćdziesiątych XX w. na terenie obwodu kaliningradzkiego mieściła się wielka rosyjska baza wojskowa, na potrzeby której nastawiona była kaliningradzka produkcja przemysłowa. Mimo wcześniejszych deklaracji napływ inwestycji zagranicznych był możliwy, jednak w praktyce okazał się niestabilny.

W przestrzeni tej ujawniły się liczne antagonizmy. Ścierały się różne tendencje: uniwersalizm z partykularyzmem, jedność kulturowa, etniczna i religijna z różnorodnością. Obwód kaliningradzki stał się współuczestnikiem procesów kulturowych zachodzących w Europie i na świecie. Politycy rosyjscy wskazują, że jest to jeden z regionów Rosji i poza specyficznym położeniem niczym szczególnym się nie wyróżnia; jest jednym z 83 podmiotów Federacji Rosyjskiej. W tożsamości rosyjskiej obok odrębności przestrzeni ujawnia się specyficzny stosunek Rosjan do pracy, biurokracja, kult monumentalizmu, hołdowanie idei wielkości, potrzeby migracyjne, przywiązanie do religii prawosławnej²³. Dla rdzennych Rosjan identyfikacja regionalna kształtowała się przez przynależność terytorialną, a nie narodową. Cechą transformacji po upadku Związku Radzieckiego stało się kształtowanie regionalnej samoświadomości, co ujawnia się w obwodzie kaliningradzkim. Warto podkreślić jego związki z kulturą niemiecką, co wyraża się

²¹ E. Eberhardt, *Przemiany narodowościowe na Litwie*, Warszawa 1997; A. Srebrakowski, *Polacy w Litewskiej SRR 1944–1989*, Toruń 2000; A. Bobryk, *Odrodzenie narodowe Polaków w Republice Litewskiej 1987–1997*, Toruń 2005.

²² W. Stankiewicz, *Kaliningrad w obliczu rozszerzenia Unii Europejskiej* [w:] *Europejskie dylematy i wyzwania*, red. S. Wojciechowski, Poznań 2004; A. Żukowski, *Rola Polski w Północnym i Wschodnim Wymiarze polityki Unii Europejskiej – relacje z Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej* [w:] *O miejsce w Europie ojczyzn*, red. A. Taborski, Olsztyn 2004; H. Bukowiecka, *Polityka Federacji Rosyjskiej w regionie Morza Bałtyckiego*, Toruń 2012.

²³ A. Chodubski, *Odrębność dziedzictwa kulturowo-cywilizacyjnego Rosji* [w:] *Drogi i bezdroża ku demokracji. Przemiany polityczne w Europie postkomunistycznej*, red. R. Bäcker, J. Marszałek-Kawa, Toruń 2005, s. 182–195.

całkowitą negacją i nienawiścią do wszystkiego co niemieckie ujawniających się po 1945 r. w polityce Związku Radzieckiego. Przejawiało się to w nieodbudowywaniu zniszczonych w czasie II wojny instytucji życia publicznego. Władze radzieckie starały się rozstać z przeszłością historyczną, w tym symboliczną w Kaliningradzie i obwodzie kaliningradzkim.

Specyficzne jest położenie obwodu względem Polski i Litwy – państw należących do Unii Europejskiej. Polityka zagraniczna Rosji oraz krajów graniczących z obwodem oraz państw Unii w istotnej mierze wpływa na kształtowanie się jego oblicza kulturowo-cywilizacyjnego. Życie polityczne w obwodzie dopiero się kształtuje. Wydaje się, że o przyszłości enklawy decydować będą władze centralne z pominięciem czynnika regionalnego.

Rzeczpospolita Polska zajmuje obszar 312 tys. km², liczy ok. 40 mln mieszkańców; jest republiką; funkcje głowy państwa pełni prezydent. Od 1989 r. Polska urzeczywistnia program przebudowy ustroju państwa. Przede wszystkim ograniczyła współpracę ze Związkiem Radzieckim na rzecz silnych powiązań z Zachodem, zwłaszcza z Unią Europejską. W dziedzictwie kulturowym społeczeństwa polskiego przeplatają się wartości słowiańskie i zachodnioeuropejskie. W perspektywie rozwoju cywilizacyjnego jest podmiotem politycznym sytuującym się na pograniczu słowiańsko-zachodnioeuropejskim. Z punktu widzenia teorii rozwoju cywilizacyjnego „pogranicze” jest nacechowane pozytywnie. Wskazuje się, że społeczności pogranicza charakteryzują się²⁴:

- odwagą w podejmowaniu decyzji i działaniu,
- przedsiębiorczością, umiejętnością przystosowywania się do zmieniającej się rzeczywistości kulturowej.
- krytycyzmem i wysokim stopniem decyzyjności,
- tolerancją wobec różnorodnych postaw, zachowań, aspiracji, odmiennych kultur i subkultur,
- otwartością na przemiany cywilizacyjne.

Od 1 maja 2004 r. Polska jest członkiem Unii Europejskiej. Aktywnie uczestniczy w urzeczywistnianiu jej założeń, w tym regionalnych, związanych także z Regionem Morza Bałtyckiego²⁵. Korzysta z kredytów pozyskiwanych m.in. z Banku Światowego i Międzynarodowego Funduszu Walutowego w celu wspomaganie rozwoju gospodarczego, modernizacji rolnictwa czy prywatyzacji banków. Istotną rolę w życiu kulturalnym państwa odgrywa Kościół katolicki, którą wzmocnił podpisany 28 lipca 1994 r. konkordat – umowa regulująca stosunki między Watykanem a rządem Polski oraz między państwem a Kościołem w Polsce.

Wśród państw basenu Morza Bałtyckiego duży wpływ na przemiany kulturowo-cywilizacyjne mają Niemcy, o powierzchni 356 tys. km², z liczbą

²⁴ A. Chodubski, *Kresy jako specyficzna wartość cywilizacyjna* [w:] *Kultura pogranicza. Pogranicze kultur*, red. A. Bobryk, Siedlce–Pułtusk 2005, s. 55–70.

²⁵ *Szwecja – Polska we wspólnej Europie*, red. J. Nicklasson-Młynarska, Warszawa 2001; R. Zięba, *Unia Europejska jako aktor stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2003; *Wkład Polski w proces integracji europejskiej*, red. J. Knopek, W. Popioł, Koszalin 2011.

ludności dochodzącą do ok. 84 mln. Jest to parlamentarna republika federalna, z prezydentem jako głową państwa. Na pozycji politycznej tego kraju zaważyła historia. W 962 r. jego władca Otton I Wielki otrzymał koronę cesarską (Święte Cesarstwo Rzymskie) – powstała wówczas I Rzesza Niemiecka, na lata 1871–1918 datuje się II Rzeszę, zaś w 1933 r. proklamowano III Rzeszę, której przywódcy rozpoczęli wcielanie w życie idei podboju świata (II wojna światowa). Po wojnie państwo zostało podzielone na Republikę Federalną Niemiec (RFN) i Niemiecką Republikę Demokratyczną (NRD); ponowne połączenie nastąpiło 3 października 1990 r. Po II wojnie światowej Niemcy stały się najpotężniejszym pod względem gospodarczym państwem europejskim z największą liczbą ludności. Szybki wzrost dobrobytu zwykło się określać mianem „niemieckiego cudu gospodarczego” (*Wirtschaftswunder*). Niemcy odegrały decydującą rolę w tworzeniu Unii Europejskiej, traktat z Maastricht podpisano 7 lutego 1993 r. W budowie zjednoczonego państwa niemieckiego ujawniły się jednak także echa kryzysu wyrażające się m.in. w wysokim bezrobociu po przebudowie gospodarczej w przestrzeni byłej NRD. Republika Federalna Niemiec przejęła koszty budowy jedności niemieckiej, w tym długi wynikające z rozwiązania NRD²⁶. Gdy do Niemiec zaczęli napływać imigranci, ustawowo określono kwestie migracyjne, w tym dotyczące udzielania azylu politycznego. Na początku lat dziewięćdziesiątych dochodziło do aktów przemocy wobec obcokrajowców, które organizowali zwłaszcza młodzi ludzie (2/3 sprawców tych przestępstw nie miało ukończonych 21 lat); w tym też czasie dała znać o sobie aktywność organizacji neonazistowskich, których działalność została skrytykowana przez rząd.

Dania zajmuje obszar 43 tys. km², liczy ok. 5 mln mieszkańców, jest monarchią parlamentarną, głową państwa jest królowa. W przeszłości usiłowała zdobyć dominację na Bałtyku i kontrolować handel w rejonie bałtyckim. Przez stulecia Dania była najbardziej rozwiniętym państwem nordyckim. Na początku XIX w., zwłaszcza po wojnach napoleońskich, jej pozycja została jednak ograniczona do statusu małego państwa. Podczas I wojny światowej zachowała neutralność, którą utrzymywała w okresie międzywojennym. W czasie II wojny została przekształcona w państwo wasalne III Rzeszy, zachowując znamiona samorządności.

Ważną dziedzinę duńskiej gospodarki narodowej stanowi rolnictwo. Zajmuje ono jedno z pierwszych miejsc w świecie pod względem wydajności, nowoczesności i organizacji produkcji²⁷. Istotną gałęzią gospodarki jest również rybołówstwo. Przez długie lata Dania była postrzegana jako kraj, w którym najwięcej ludzi jeździ na rowerze; obecnie rowery zostały zastąpione samochodami osobowymi.

Za ważne narodowe cechy Duńczyków zwykło się uznawać pracowitość oraz solidność. Wszelka społecznie użyteczna praca daje powód do dumy. Duńczycy,

²⁶ Niemcy w integrującej się Europie XX wieku, red. M. Giedrojc, M. Mieczkowska, J. Mieczkowski, D. Rozanek, Toruń 2005; M. Stolarczyk, *Zbieżność i różnice interesów w stosunkach polsko-niemieckich w latach 1989–2009*, Katowice 2010; J. Kiwerska, B. Koszel, M. Tomczak, S. Żerko, *Polityka zagraniczna zjednoczonych Niemiec*, Poznań 2011.

²⁷ E. Skalski, *Dania [w:] Współczesna Skandynawia...*, s. 483–621.

przywiązani do spędzania wolnego czasu w domu, z reguły są domatorami. Postrzega się ich jako ludzi zrównoważonych, umiarkowanych i otwartych wobec świata.

Charakteryzując najogólniej poszczególne państwa basenu Morza Bałtyckiego, można zauważyć podobieństwa w ich rozwoju dziejowym, dotyczy to zwłaszcza tych usytuowanych w północno-zachodniej części regionu, oraz wyróżnić kraje zachowujące pewną odrębność, leżące po stronie wschodniej, co jest wynikiem układu zależności od imperium rosyjskiego w ostatnich stuleciach. Obecnie w procesach globalizacji zauważalna jest tendencja do otwartości na postęp cywilizacyjny przy jednoczesnym zachowaniu dziedzictwa własnej przeszłości.

3. Podsumowanie

Podsumowując, można przedstawić kilka wniosków:

1. Regionalizm państw basenu Morza Bałtyckiego jest wizją i deklaracją polityczną wypracowaną przez instytucje Unii Europejskiej.
2. Umacnianie tego regionalizmu nie jest priorytetem polityki zagranicznej państw leżących nad Bałtykiem.
3. Nie ujawniają się tendencje orientujące się na urzeczywistnianie formuły politycznej *dominium Maris Baltici*, a państwa opowiadają się za ugruntowaniem bezpieczeństwa i współpracy w tej przestrzeni świata.
4. Wielce zróżnicowana jest tożsamość kulturowo-cywilizacyjna dziesięciu państw położonych nad Morzem Bałtyckim; w procesie jej integracji, tworzenia ładu synkretycznego ważną rolę odgrywają postęp naukowo-techniczny, międzynarodowe rozwiązania prawne oraz edukacja zorientowana na uświadamianie kierunków rozwoju współczesnej cywilizacji.
5. Tempo współczesnych przemian cywilizacyjnych, w tym zorientowanie na generowanie jednostki partycypatywnej jako podmiotu generującego obraz życia kulturowego, powoduje osłabianie wartości lokalnych, regionalnych, państwowych, a jednocześnie unifikację życia ludzkiego; ważną siłą kształtującą tę rzeczywistość jest postęp naukowo-techniczny i idąca za nim wszechmocna technizacja życia kulturowego.

Streszczenie

Regionalizm państw basenu Morza Bałtyckiego jest wizją i deklaracją polityczną wypracowaną przez instytucje Unii Europejskiej. Umacnianie tego regionalizmu nie jest priorytetem polityki zagranicznej państw położonych w basenie Morza Bałtyckiego. Nie widać tendencji zorientowanych na urzeczywistnianie formuły politycznej *dominium Maris Baltici*. Wielce zróżnicowana jest tożsamość kulturowo-cywilizacyjna dziesięciu państw położonych nad Morzem Bałtyckim; w procesie jej integracji, tworzenia ładu synkretycznego istotną rolę

odgrywa postępowanie naukowo-techniczne, międzynarodowe rozwiązania prawne oraz edukacja mająca na celu uświadamianie kierunków rozwoju współczesnej cywilizacji.

Słowa kluczowe: Morze Bałtyckie, przemiany cywilizacyjne, przestrzeń kulturowa, regionalizm, globalizacja

Challenges for civilization transitions in the Baltic region

Summary

The regionalism of Baltic Sea states is a vision and political declaration created by European Union institutions. Making this regionalism stronger is not a priority of foreign policy of the states in the Baltic Sea region. The tendencies towards political formula of *dominium Maris Baltici* do not occur. The cultural and civilization identity of 10 states of the Baltic region is very diverse; in the process of its integration and creation of synthetic order the scientific and technical progress, international legal solutions, and education oriented towards rising awareness of the directions of contemporary civilization development play an important role.

Keywords: Baltic Sea, civilization transition, cultural space, regionalism, globalization